

Capítol 4 ■ MODEL TEÒRIC OPERACIONAL: LES MOBILITZACIONS i L'ESTRUCTURA D'OPORTUNITATS POLÍTIQUES

4.1 Presentació

L'estrategia de la recerca (vegeu el capítol 2 anterior) exposa l'estructura bàsica d'idees, hipòtesis i variables explicatives *generals* sobre les quals s'ha treballat i que han servit per donar direcció a la indagació que ens ocupa. La fase operativa, és a dir, la fase de tractament de dades i anàlisi de les mateixes, requereix com a mínim tres peces teòriques addicionals, complementàries de la perspectiva inicial que aporta l'estrategia de la recerca, però clarament diferents d'aquesta (són una part important del seu desplegament). Aquestes tres noves peces són:

(a) Un model teòric operacional. És el que presentem a aquest epígraf. Es tracta ja, no d'una mera perspectiva general, sinó d'un conjunt de nocions més específiques, interrelacionades formant un sistema, que han servit per:

1. traduir la perspectiva general inicial en un quadre que connecti (la perspectiva inicial de l'estrategia de recerca no podia fer-ho) amb el tipus d'informació que s'obté de les dades i fonts utilitzades (molt específica i *a ras de terra*);
2. connectar entre sí, i fer homogenis, en un nivell teòric els objectes estudiats per cada subgrup integrat a la recerca¹ (els episodis empírics: el cicle de vagues generals; les mobilitzacions al voltant de la OTAN; les mobilitzacions relatives a la Guerra del Golf de 1990-1991; i la crisi d'opinió corresponent a les mobilitzacions de 1990-1991);
3. connectar entre sí i fer homogenis el treball dels subgrups i els treballs individuals que es porten a terme al sí d'aquests.
4. procedir a realitzar l'anàlisi de les dades.

Aquest model ha de satisfer aquests requisits i alguns altres. D'una banda, ha de traduir l'esperit de l'estrategia de recerca en un conjunt de variables que també tenen quelcom de general però ja amb un nivell important d'especificitat (raò per la qual apropen el model, molt més que l'estrategia de recerca, al nivell d'alta especificitat propi de les dades empíriques). D'una altra, ha de ser prou senzill, però bàsicament encertat, és clar, com per que pugui facilitar la connexió entre els diferents objectes tractats pel subgrups i pels treballs individuals i facilitar l'anàlisi de les dades que uns i altres manegen.

La materialització d'aquestes preocupacions és el Model que es presenta a aquest capítol 4, la realització del qual ha recolzat en dos grans paràmetres teòrics. Primer, d'entre els numrosos enfocaments conceptuals i teòrics, es selecciona com a perspectiva més adient, atès l'objecte empíric al qual s'adreça la recerca, el model de l'estructura d'oportunitat política (EOP), amb el qual ha treballat bona part de la investigació sobre mobilitzacions a les darreres dues

¹ A efectes pràctics, l'equip d'investigació s'ha dividit en tres subgrups: el que tracta les vagues generals; el que tracta les mobilitzacions de l'OTAN; i el que tracta les mobilitzacions i la crisi d'opinió corresponents a la primera Guerra del Golf.

dècades, modificada per l'especificitat de la posttransició espanyola. I segon, s'ha guiat molt d'aprop per dos estudis recents al nostra parer, per raons diferents, especialment pertinents i propers al tema de la recerca: els de Kriesi-Koopmans-Duyvendak-Giugni (1995) i el de McAdam-Tarrow-Tilly (2001). En el primer cas, perquè, a més de tractar-se d'un estudi empíric amb un important component teòric, i a més de ser un estudi exemplar, l'objecte que es planteja i l'estrategia de recerca són relativament semblants als de la investigació que presentem. En el segon cas, perquè es tracta del darrer text de les que segurament són les màximes autoritats teòriques actuals sobre mobilitzacions i l'acció col·lectiva, el qual, a més, i amb encert, tracta la transició política espanyola i integra la seva problemàtica en l'objecte de l'estudi suggerint que, a més de la coneguda identificació de certs processos estratègics de cara explicar-se el decurs de la transició (el pacte entre elits, el pla programat a la ombra, etc.), ha d'afegir-s'hi l'acció col·lectiva (les mobilitzacions), un punt de vista que és a la base de la present recerca i que, com es veurà, extenem a la posttransició (el període que s'obre després de conclou la fase resolutiva de la transició política pel 1982).

(b) Un quadre de variables específiques al voltant de les quals gira l'anàlisi de les dades (amb que operen els treballs individuals i el procesament de les dades relatives als temes generals de cada subgrup).

Per a cada aspecte particular d'una recerca amb prou amplitud com és aquesta s'ha tractat de prosequir, derivadament i ordenadament, des del nivell de l'estrategia de recerca i, després, el model teòric operacional (el que presentem a aquest capítol), fins a apropar entre sí de manera ja totalment operacional les variables bàsiques i les dades empíriques amb que s'ha treballat. Això s'ha aconseguit derivant del Model d'aquest capítol 4, primer, quan ha estat possible, un model teòric específic per al subgrup i/o per a l'episodi específic² i, segon, un quadre de variables. El quadre de variables és específic de cada treball individual i/o de subgrup i apareix o apareixen en el capítol corresponent³.

(c) Un conjunt de conceptualitzacions requerides el conjunt del treball o per cada subgrup i/o treball individual per tal de definir operacionalment certs elements d'(a) i (b) no suficientment especificats per la teoria social disponible (o bé especificats a un nivell de generalitat poc útil per al treball empíric). Aquest aspecte del treball teòric s'ha plasmat finalment en cinc ítems d'importància. Primer, la noció mateixa de *societat civil*, que dona títol a la recerca però que, com veurem, no és una noció precisament operacional i a punt per ser utilitzada en una investigació empírica⁴. Segon, la noció d'*acció col·lectiva de masses*, indicativa d'un tipus singular de protesta que forma part de l'objecte de la recerca i que es caracteritza, apart la massivitat, per tenir un component important d'auto-organització i ser efímera. El treball realitzat s'ha presentat al capítol 3 prèvi. Tercer, la noció de *vaga general no insurreccional*, que pretén posar fonaments per a l'anàlisi d'aquest fenomen novedós contemporàniament que és la reiteració (al nostra país i a d'altres) de vagues generals que (i) no són constitutivament violentes, (ii) ni es proposen enderrocar cap règim polític (a vegades, això sí, un govern o gabinet concrets). El resultat es presenta en el capítol 6, més avall. Quart, la noció de *crisi d'opinió*, per a indicar situacions on alguna política d'Estat defensada per l'Executiu, amb el recolzament dels principals medis de comunicació, es contradita per una majoria de l'opinió de

² Aquests models específics, quan ha estat possible definir-los, figuren en els respectius capítols de la Part III (com a apartat 2.1 Model adaptat).

³ Com a apartat 2.3 Quadre de variables.

⁴ L'equip de treball ha portat a terme durant el curs 2001-2002 un Seminari a la Facultat d'Econòmiques per a aprofundir la noció de "societat civil". Al capítol 5 hi figura un breu resum del treball realitzat, el qual, en aquest cas, no es pot considerar acabat sinó només una breu reflexió per tal d'encarar la noció. La dimensió més operacional de la noció de "societat civil" adoptada es presenta en el present capítol 4, més avall.

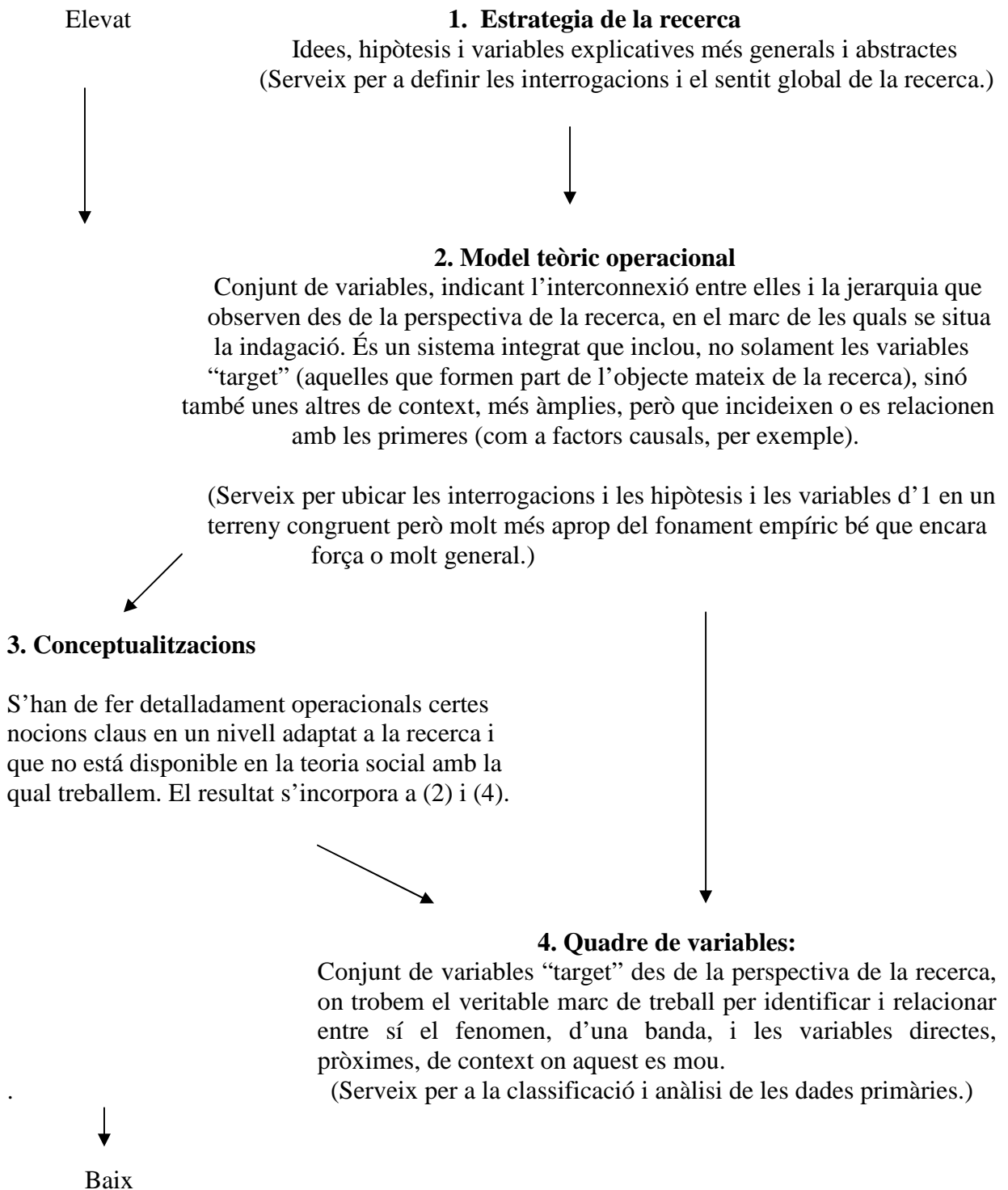
la població, obrint-se així una crisi política profunda⁵. Finalment, cinquè, la idea de McAdam de diferenciar entre dos tipus de moviments socials (“matiners” i “derivats”) segons la seva importància relativa dins d’un cicle de protesta⁶.

Aquestes tres peces de treball teòric, a-b-c, complementàries entre sí, guarden una relació mútua del tipus següent (vegeu la Fig. 4.1).

⁵ El treball al voltant d’aquesta noció es presenta al capítol 13, apartat 2.4.

⁶ Tractada principalment al capítol 9, però també al capítol 13.

Figura 4.1
Grau de generalitat



4.2 El model teòric operacional

(1) Com s'ha exposat amb cert detall al capítol 2 anterior, la recerca que ens ocupa és una indagació sobre formes particulars del conflicte social i l'acció col·lectiva en el context històric contemporani d'Espanya i Catalunya. El model que ens proposem definir a continuació és la guia bàsica *operacional* de l'estudi. Ens ha de permetre varies coses: (a) ubicar amb claredat l'univers de l'estudi (perquè uns fenòmens qualifiquen com adients i uns altres no); (b) presentar una perspectiva coherent que suggereixi quines són i com es relacionen entre sí les variables que, d'acord amb la teoria social i el nostre coneixement de la qüestió, són habitualment presents com a factors desencadenants i causals dels fenòmens seleccionats; (c) a i b ens han de permetre treballar "regionalment" al sí de la recerca, és a dir, ubicar amb propietat les seccions internes en les que dividir un estudi que té la seva amplitud (i establir així una base per a desenvolupar-ne ordenadament aspectes particulars de cada una) i intervincular aquestes "regions".

(2) El model que segueix és una adaptació de la idea genèrica d'*estructura d'oportunitat política* per a una indagació empírica. Per a la seva elaboració s'han pres en compte les aportacions més genèriques i conegudes d'aquesta tradició però també aquelles aportacions d'orientació empírica i enfocades a la recerca que ens han semblat més adients (hem esmentat ja l'importància especial assignada en aquest sentit als estudis de Kriesi et alii i McAdam et alii). L'estructura metodològica i epistemològica implícita al model que segueix respon a la idea següent (compartida pels dos estudis que s'acaben de citar). En tot fenomen d'acció col·lectiva hi són present elements estructurals i elements conjunturals i relacionals de la dinàmica social. I l'investigador o investigadora tracta de trobar quines són les determinacions que produeixen el fenomen sota estudi; o traslladat a la terminologia de la sociologia de l'acció col·lectiva, tracta d'identificar *la lògica* de l'acció col·lectiva que observa (en el nostre cas: les mobilitzacions i les crisis d'opinió que focalitzen les "regions" internes de l'estudi).

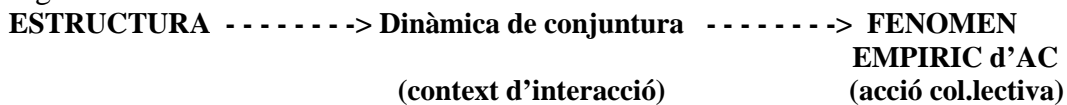
Aquesta dualitat estructura-conjuntura té una llarga tradició de debat al sí de la ciència social que estudia el canvi social i el conflicte. I recentment va resorgir amb força justament en els debats sobre com abordar l'estudi de les transicions polítiques i els processos de democratització. Przeworski (1986:47-48) ho va resumir molt bé –però no ho va resoldre tant bé– a l'assenyalar que hi ha dues grans opcions metodològiques: la perspectiva macrosocial (com la de Barrington Moore), que es centra en condicions objectives (econòmiques i socials) i "parla el llenguatge de la determinació", sovint "al preu de subvalorar la dinàmica política de curt termini"; i la perspectiva microsocia, centrada en els actors polítics i llurs estratègies, la qual emfatitza interessos i percepcions i formula els problemes en termes de possibilitats i trïes (com la de Marx als escrits sobre França entre 1848 i 1851 o la de Linz en la seva anàlisi de la fallida del règim democràtic), de manera que emfatitza la conducta estratègica dels actors polítics incrustats en situacions històriques específiques.

L'*enfocament* que proposem és més matitzat, en el sentit que, segons creiem, pretén discriminar amb més detall els variats contextos situacionals on es juga la partida de la protesta i el conflicte social. Postulem un enfocament que optimitza la nostra parer allò que la ciència social contemporània ha anat aprenent sobre la qüestió i que es pot descriure així:

- (a) No hi ha dubte que l'estructura social d'una comunitat és invariablement candidata a factor causal principal dels fenòmens d'acció col·lectiva. Però: primer, amb reserves; i segon, dit així és una tautologia. L'estructura social no determina l'acció col·lectiva, ni totalment ni directament. La determina en tot cas indirectament, però a un nivell de generalitat poc compatible, de cara a la seva comprensió, amb un estudi empíric.

- (b) Els problemes que analitza la sociologia de l'acció col·lectiva (conflictes socials, crisis polítiques, enfrontaments entre grups etc.) están determinats estructuralment; les solucions als problemes, no. Les resolucions són el resultat combinat d'unes pressions estructurals i d'una realitat agencial (que cal entendre com l'interacció entre els actors dels conflictes davant dels esdeveniments i dels nous que creen ells en la reacció mutua permanent que caracteritza la seva interacció). En aquest sentit, la història, en general, i els episodis del conflicte social en particular, no són aleatoris però són lluny d'estar predeterminats (els resultats probables del conflicte són finalment i principalment una funció directa de la capacitat dels actors i les seves aliances per treure profit o no d'oportunitats estructuralment determinades).
- (c) Tot això es pot representar així:

Figura 4.2



Una manera més específica de dir això és aquesta (Kriesi et alii 1995):

Nivell macroestructural

de l'EOP> **En tant que intermediat per la dinàmica interactiva de la contestació (*contention*), una dinàmica de natura ancorada en el curt termini i fonamentada en la relació entre actors, i entre actors i esdeveniments**> **Determina AC**

I

II

III

La proposta metodològica implícita a aquesta formulació tan general és que, per tal d'estudiar empíricament i tractar d'entendre fenòmens de mobilització (les accions col·lectives de III), ni la consideració únicament dels elements estructurals (I) ni únicament la dels elements agencials i de dinàmica social i històrica (II) són suficients. Només la imbricació d'ambdues perspectives en un model integrat pot permetre accedir a una explicació ben fonamentada. Això és el que intentem desenvolupar aquí. De tota manera, abans de procedir, cal fer constar una modificació o afegit, no substancial però sí, creiem, útil per a tractar fenòmens empírics, que s'introdueix a aquesta perspectiva general en el nivell del model operacional de la recerca. La idea és que entre I i III, és més clarificador introduir-hi dos, no un, passos intermitjos. Un és el mencionat de la dinàmica de la *contention*; és a dir, el conjunt d'interrelacions i intervencions agencials que fa apareixer una serie de reivindicacions, d'una banda, i de protestes concretes per una altra. En termes empírics es comprova que hi ha un altra tipus de variables que es localitzen entre I i aquesta dinàmica de la *contention*. Es tracta d'elements a la vegada quasi-estructurals (per la seva durada i "consistència" al llarg del temps) i quasi estrictament agencials. Són fenòmens que sense ser purament dinàmics procedeixen d'aquest terreny (la dinàmica social), que acostuma a ser volàtil, i que, no obstant, per als actors implicats operen com a factors quasi-estructurals (aquest prenen les seves decisions considerant-los com a dades de l'entorn gairebé donades). El més clar pel que fa aquesta recerca són els *cicles polítics* (per exemple: el període transicional a Espanya, o el període postransicional, o el període d'hegemonia socialdemocràta dins del darrer, o el període d'hegemonia del PP en que encara estem...) i el conjunt canviant de factors interns que els caracteritzen (per exemple, l'estrategia de les autoritats per tractar els episodis de protesta

La Figura 4.4 (i també el diagrama complet de la Figura 4.6, al final) compendien de manera simplificada una visió de l'estructura social i de l'EOP els elements principals dels quals describim a continuació.

(5) ELS ELEMENTS ESTRUCTURALS CENTRALS (desde la perspectiva de la recerca).

1. L'EOP és aquell conjunt d'elements estructurals o quasi-estructurals (A, B i C de la Figura 4.4) d'una societat que formen el terreny generador de les demandes de la població descontenta a la cerca de les seus interessos; i, per sobre de tot, el que pot facilitar eventualment la mobilització d'aquests interessos (en el sentit de propiciar la conversió del descontentament en protesta efectiva⁸). Kitschelt (1986:58) ho explica així:

Les estructures d'oportunitat política es componen de configuracions específiques de recursos, estructures institucionals i precedents històrics per a la mobilització, els quals faciliten el desenvolupament de moviments de protesta en certes ocasions i els obstrueixen en altres. Tot i que no determinen completament el curs dels moviments socials, si els comparem entre sí acuradament podem explicar moltes coses pel que fa les variacions entre moviments socials que mantenen demandes similars però en ubicacions diferents...

L'EOP no és un conjunt fàcilment aillable doncs forma part d'un entramat estructural molt més ampli, l'estructura social general d'una societat en un moment del temps. Inspirada en les idees de Tilly i Tarrow, la noció d'EOP s'operacionalitza aquí (en part coincidint amb la proposta de Kriesi 1995 i en part no) com un conjunt format per tres components: l'estructura de clivatges; l'estructura político-institucional (formal i informal) de la societat en qüestió; i un conjunt de factors quasi-estructurals però més propis del *procés* social que de l'estructura que sintetitzem amb la noció de *cicle polític*. La proposta de la tradició de l'EOP és que, en certes condicions, especificables, la composició i relacions entre aquests tres components estimulen que el descontentament esdevingui protesta oberta i mobilització (esdevenint així variables explicatives claus d'una eventual anàlisi de l'acció col·lectiva; vegeu Tarrow a la nota anterior).

⁸ S. Tarrow (1997:49): “El planteamiento principal de este estudio es que la gente se suma a los movimientos sociales como respuesta a las oportunidades políticas, y a continuación crea otras nuevas a través de la acción colectiva... Al hablar de estructura de las oportunidades políticas, me refiero a dimensiones consistentes –aunque no necesariamente formales, permanentes o nacionales- del entorno político, que fomentan o desincentivan la acción colectiva entre la gente. El concepto de oportunidad política pone el énfasis en los recursos exteriores al grupo –al contrario que el dinero o el poder-, que pueden ser explotados incluso por luchadores débiles o desorganizados. Los movimientos sociales se forman cuando los ciudadanos corrientes, a veces animados por líderes, responden a cambios en las oportunidades que reducen los costes de la acción colectiva, descubren aliados potenciales y muestran en qué son vulnerables las élites y las autoridades ... Los cambios más destacados en la estructura de oportunidades surgen de la apertura del acceso al poder, de los cambios en los alineamientos gubernamentales, de la disponibilidad de aliados influyentes y de las divisiones dentro de las élites y entre las mismas. Las estructuras del Estado crean oportunidades estables, pero son las oportunidades cambiantes en el seno de los Estados las que ofrecen las oportunidades que los interlocutores pobres en recursos pueden emplear para crear nuevos movimientos”.

(A) L'ESTRUCTURA DE CLIVATGES

2. Un dels elements decisius de l'EOP que afecta directament les motivacions dels actors és l'"estructura de clivatges"⁹. Un clivatge és una divisòria confrontacional; és a dir, una línia divisòria important al voltant de la qual gira una part substantiva del conflicte social –manifest o latent- d'una societat de manera permanent almenys durant un llarg període de temps. Per exemple, les classes socials generen un "clivatge de classe". La dinàmica entre les zones pobres i les riques un "clivatge centre-periferia". I així successivament. Es tracta d'una noció que, conceptualment, se situa entre dues altres nocions: la molt abstracte de "conflicte societari" i la molt específica i empírica de "conflicte polític" (vegeu per més detalls, Aguilar 2001:181 i ss.). Aquesta estructura de clivatges és l'efecte del model dominant de conflicte que opera en una societat, una cosa molt relacionada amb el "procés social de treball" (el sistema productiu o econòmic i el fonament institucional i relacional que li dona suport) i l'estructura de classes que s'en deriva. L'estructura de clivatges no és propiament part només del sistema polític, sinó que procedeix –o pot fer-ho- i té efectes sobre –o pot tenir-ne- tots els components estructurals d'una societat.

La noció de "clivatge" va ser introduïda per Lipset i Rokkan als estudis de sociologia política per tal d'indicar l'efecte sobre les actituds polítiques de la gent de certs factors estructurals que estableixen línies de divisió confrontacional (Lipset 1996:73, 1963:capítol 7, 1967). La noció es pot estendre per denotar tots aquells assumptes que divideixen amb intensitat els membres d'una comunitat i configuren, així, unes línies divisòries fonamentals que organitzen la pauta bàsica del conflicte al seu sí. De cara al que ens ocupa aquí, aquestes línies divisòries delimiten la font probable de les protestes socials i les mobilitzacions i són, en conseqüència, una forma útil de pensar les fonts estructurals-específiques (en tant que diferenciades de les fonts del conflicte societari, més abstractes) del conflicte social. Ambdós autors assignaren a les societats modernitzades quatre clivatges bàsics, que són els que utilitzen Kriesi et alii (1995): centre-periferia, Estat-Església, camp-indústria i treballadors-empresaris. Lipset hi suma posteriorment (1996:74), com a clivatge afegit per la transformació postindustrial, els "*temas postmaterialistas: un medio ambiente limpio, el uso de la energía nuclear, una cultura mejor, la igualdad de status para las mujeres y las minorías, la calidad educativa, las relaciones internacionales, una mayor democratización y una moralidad más permisiva, en particular respecto de las cuestiones sexuales y familiares*"; una divisòria que Inglehart (1990) fa explícita en forma de clivatge ecologia-indústria ("*entre los que se adhieren al énfasis de la sociedad industrial en la producción –quienes además sostienen posiciones conservadoras en los temas sociales- y los que adoptan el énfasis postindustrial en la calidad de vida y defienden una perspectiva social más liberal con respecto a temas como la ecología, el feminismo y la energía nuclear*") (Lipset 1996:75).

Per al cas espanyol i català i en el període en el que està focalitzada la recerca, postulem que aquests clivatges són plenament actius (amb especificitats que descriurem a continuació) i que, a més, n'hi ha algun més relacionat amb els orígens i forma de resolució de la transició política en tant que demarcadors també de línies divisòries confrontacionals que han contribuït a organitzar socialment el conflicte al nostre país entre 1982 i 2002 (ja s'ha dit que les mobilitzacions de 2003 queden fora de l'abast operatiu del present estudi). En conjunt, identifiquem sis grans clivatges operatius durant el període estudiat:

⁹ Paraulota derivada de l'anglès *cleavage*. Aquesta paraula la defineix el diccionari Webster així: "a cleaving; dividing". Penso que fora millor utilitzar un equivalent català o castellà; per exemple, "línia divisòria" o "divisòria confrontacional" o, senzillament, "divisòria". En castellà almenys, però, sembla que s'imposa la paraula "clivaje" (vegeu per exemple la traducció de Lipset 1996). Aquí fem el mateix amb "clivatge". S'han utilitzat en castellà, amb menys fortuna, altres expressions; per exemple "línea de división social" o "fractura" a Susana Aguilar (1995:163).

- a) *Centre-periferia*. El significat tradicional el fa equivaldre a la divisòria de confrontació entre les regions econòmicament més riques i més pobres. A diferència d'altres societats del nostre entorn, aquest clivatge té en el nostre cas una connotació central no econòmica-territorial (regions més prosperes vs. regions més pobres) sinó política. El centre és el centre polític que detenta el poder de l'Estat; i la periferia, el conjunt de territoris malintegrats al conjunt i amb reivindicacions regionalistes i fins nacionalistes i separatistes, persistents, al seu sí. Aquest clivatge subratlla la secular integració precària de la societat espanyola pel que fa l'identitat comuna; ha generat, també durant el període d'estudi, un seguit de moviments nacionalistes, regionalistes, tendències neocentralitzadores i l'impuls principal de l'Estat autonòmic que apareix com a resultat de la transició.
- b) *Religió*. L'Espanya postconstitucional és una societat oficialment laica i on es pot practicar lliurement tot tipus de preferència religiosa per part de la ciutadania. La pràctica és lluny d'aquest objectiu establert pel 1978, però la rivalitat entre la religió oficial, catòlica, i les altres i minoritàries religions no genera propiament un clivatge sinó una situació anòmala que es pacificarà o no en funció de la voluntat dels successius governs de fer complir o no la Constitució i convertir les religions en un afer privat. En el cas espanyol postransicional, aquest clivatge religiós és una altra cosa: una línia divisòria i confrontacional que divideix la població al voltant del paper –públic i de protagonisme o, alternativament, privat i de discreció institucional- que ha de jugar l'Església catòlica en la societat i la política (una situació molt propera a la italiana) que, en certa manera, retorna el sentit d'aquesta línia divisòria al que originalment li assignaren Lipset i Rokkan (la dicotomia Estat laic-Església).
- c) *Territori*: confrontació entre regions o nacions riques i pobres al voltant de la distribució dels recursos (naturals, com és l'aigua, o financers procedents de l'Estat o de rendes). Hi ha moltes dades que semblen indicar que el tradicional desequilibri territorial espanyol, amb unes poques zones d'elevada renda i desenvolupament i unes altres pobres i atrossades, ha quedat notablement alterat durant els 20 anys coberts per la recerca en el sentit de que s'ha produït una notable difusió de la prosperitat relativa al llarg de les regions i comunitats autònomes i una concomitant millora en les molt degradades condicions de vida d'una part del territori espanyol. Així i tot, aquest clivatge ancestral, relativament pacificat, ha estat emprat com a eina de conflicte al sí del clivatge centre-periferia per la distribució del poder polític entre les diferents CCAA, amb la qual cosa ambdós clivatges són pràcticament indisociables, i actius, a l'Espanya postransicional.
- d) *Classe*: confrontació entre grups socials amplis, classes, al voltant del procés de treball i el conflicte nuclear entre empresariat i treballadors assalariats. Aquest clivatge, típicament *industrial*, ha estat una font aguda de conflicte durant l'etapa primerenca del postfranquisme: durant la transició i primers anys de la postransició (podria dir-se que fins al moment on el model de relacions laborals, els estàndards de vida d'una part notable d'assalariats i el pes institucional i polític dels sindicats han quedat instal·lats en un nivell precàriament suficient de capitalisme de benestar). En algun moment dels anys vuitanta, no obstant, la societat espanyola comença a exhibir alguns trets inconfundibles de postindustrialisme, que s'instala a la societat, amb la qual cosa el tradicional clivatge de classe queda dràsticament capgirat i deixa de ser font central i gairebé única d'estructuració del conflicte social.
- e) *Valors postindustrials*. L'accés de l'economia i la societat espanyoles al postindustrialisme pot medir-se mitjançant alguns indicadors crús: terciarització, pes creixent dels

professionals i tècnics assalariats al sí de la força de treball, concomitant estancament o reducció de la força de treball manual clàssica, pacificació de les organitzacions sindicals (que esdevenen més institucionals, “professionals”, a la cerca de reformes incrementals, desideologitzades i desvinculades de partits)... Aquests desenvolupaments, pot ser de manera només incipient i contradictòria (perquè la transformació espanyola és molt ràpida i sobtada: en pocs anys la població passa de l’atràs econòmic i l’arcaisme cultural a l’estatus de societat europea i pròspera en règim de democràcia política i amb certs drets de ciutadania), capgiren les pautes del conflicte social. Els nous valors com ara la preocupació pel mediambient, el pacifisme i els drets humans comencen a ser font important d’organització dels conflictes, una transformació ben representada pels nous moviments socials que apareixen a Espanya i a Catalunya durant la dècada dels vuitanta coincidint amb el segon episodi cronològic considerat a la recerca, la mobilització en contra de l’entrada d’Espanya a l’OTAN.

- f) *Factors de desconsolidació democràtica.* Es Offe (2003) qui ha argumentat amb encert, en referència als països de l’antic bloc soviètic, que els processos de transició esdevenen eventualment processos postransicionals de consolidació democràtica; processos on, però, sempre hi poden operar, de fet, certs factors de desconsolidació, és a dir, factors que pressionen en direcció contrària als propis o esperats de la consolidació i que representen l’anclatge d’una part de la societat en els valors de l’antic règim. Una cosa així és observable a la societat espanyola i catalana de la postransició. Des d’aquesta perspectiva aquests factors introdueixen clivatges nous i específics al sí de la societat, línies de (sovint profunda) confrontació que assenyalen l’origen de l’actual societat política en un pacte transicional forçosament incomplet, precari i ple d’ambigüitats. Són, així, elements configuradors dels processos postransicionals i de les poliarquies que emergeixen com a resultat de la transacció i del “placet” que atorguen les forces hegemòniques de l’antic règim a l’inici i continuïtat del procés transicional (apart l’espanyol, un cas empíric especialment evident d’aquesta característica és també la transició xilena). Es proposa aquí que les *poliarquies postransicionals*, contràriament al que sostenen Linz (1982) i d’altres (p.e. P. Utzueta¹⁰), són necessàriament règims plens de (relativa) inestabilitat i receptors d’unes anomalies estructurals que aboquen la societat afectada, en algun moment futur on s’exclouen ja els retrocessos democràtics, a crisis polítiques genuïnament “postransicionals” i eventualment a una “segona transició” que posi punt i final als problemes no resolts o mal resolts per la transició original que s’expressen mentre com a factors de desconsolidació; o que l’aboquen, alternativament, a un conflicte endèmic sobre aquests clivatges irresolts. Per al cas espanyol (ca. 1982-2002) proposem que els principals *clivatges de desconsolidació* són aquests:

(f.1) *Grau de democratització de la societat.*

L’equilibri de forces en el moment de la transició institucional (la “fase resolutiva” de Rustow, 1970) determina l’estructura de desplaçament d’una transició: com més hegemòniques les forces vinculades directa o indirectament amb l’antic règim en el moment i configuració del pacte, més probable l’aparició d’una estructura política, formal i

¹⁰ Patxo Unzueta, “La afrenta”, *El País*, 6.03.03, p. 28. Diu l’autor: “Es evidente que la presencia del terrorismo contamina y envilece la vida política vasca, pero ¿tiene sentido seguir hablando de las taras de la Transición como condicionante del presente? ... No es seguro que el resultado de la Transición hubiera sido diferente, en el sentido que plantean los nacionalistas, si en lugar de reforma hubiera habido ruptura ... En España, tan influyente como el miedo al golpe fue la mala conciencia de los gobernantes con pasado franquista que encabezaron la reforma y que en algunos terrenos *cedieron* más de lo que hubiera hecho cualquier democracia madura” (cursives meves).

informal, de baixa qualitat democràtica (és a dir, amb fort protagonisme de l'estructura d'autoritat implantada i concomitant baixa participació des de baix), i a la inversa. En el cas espanyol, durant el període, una font permanent de conflicte social i polític ha estat el forcejament sobre on situar els límits d'extensió de la democratització a la societat. Una de les hipòtesis de l'estudi és, precisament, que el cicle de protesta 1982-2003 es pot interpretar de moltes maneres, però també d'aquesta: és una manera de pressionar periòdicament l'establishment polític per estendre els límits de la democratització fins a punts que s'apropin més al que una part de la ciutadania creia legítim esperar del canvi polític de la transició. La nostra hipòtesi és que aquest és un clivatge inevitable en tot període postransicional, precisament per què les transicions són processos d'equilibri precari on les forces de l'antic règim mantenen una forta hegemonia directa o indirecta (de no ser així, la transició hagués estat innecessària) i, en conseqüència, la confrontació sobre l'extensió o no de la democratització és quelcom que es troba permanentment en l'agenda política.

Items il·lustratius: la decisió sobre la entrada o no d'Espanya a la OTAN, una matèria on l'establishment polític (dreta i esquerra) va contradir continuament les posicions expressades per una majoria de la població. De fet, a més, la confrontació es produeix sobre la entrada o no a la OTAN; però sobre tot sobre si la població té dret o no a decidir la direcció del que es considera una "política d'Estat" (així ho enfocà González en aquell moment de manera similar a com ho enfoca el 2003 Aznar en relació a la Guerra d'Irak¹¹). Un problema particular és establir si ha emergit o no, durant el període d'estudi, una dreta democràtica (una variable esperada, i obviament de gran relleu, per a una "consolidació democràtica" durable). Hi ha indicis a favor i molts indicis en sentit contrari¹². El diagnòstic més adequat és, al nostre parer, que està emergint un bloc de dretes a Espanya que en part està aprenent a viure en democràcia (les regles de joc de les poliarquies), en part és neofranquista, i en part també engloba la dreta feixista i neofeixista¹³.

(f.2) Model de nació de nacions.

¹¹ Vegeu per exemple l'avaluació de la situació que fa Fernando Vallespín (*El País*, 27.02.03, p. 18) pel que fa aquest darrer cas: "Desde los inicios de la transición no se recuerda, en efecto, un divorcio tan extremo entre opinión pública y liderazgo político sobre una cuestión de tanta trascendencia". El comentarista està equivocat, ja que crisis d'opinió tant o més importants es produeixen coincidint amb la vaga general de 1988 i les mobilitzacions contra la Guerra del Golf de 1990-1991. Continúa dient, referint-se a les democràcies liberals i la presa de decisions: "Desde luego, el ejercicio de eso que llamamos la "función de liderazgo" autoriza a quien lo ostenta a separarse del sentir mayoritario cuando sus convicciones o su análisis de un determinado problema político así se lo impongan. Pero, en todo caso, estará obligado después a sujetarse al juicio y dictado definitivos de la ciudadanía". Aquesta afirmació, més que discutible, dona una idea fins on arriba (un comentarista liberal i diguem-ne progressista) en el període postransicional la pugna per democratitzar més extensament la societat o no.

¹² A favor, per exemple, el sorgiment de tota una generació de líders polítics de la dreta que són a la vegada: desvinculats directament del franquisme; amb un discurs demoliberal ben après; i relativament "semblants" als líders de la dreta d'altres països de l'OCDE. En contra, una catàrta d'accions empreses pel govern del PP durant 2002-2003 que entren sovint dins una dubtosa, no ja legitimitat, sinó legalitat pura i simple. El cas més clar, la guerra no declarada a Irak el 2003 o la perillosa (amb efectes de llarga durada) estratègia de "acoso y derribo" del nacionalisme basc (i probablement del nacionalisme perifèric en general) per part del govern d'Aznar. S'ha de mencionar també que l'accés legítim de la dreta espanyola al poder polític ha coincidit en el temps amb els moments de crisi més seria de la democràcia liberal moderna a la zona OCDE (on els comportaments autoritaris del govern espanyol han estat com a mínim igualats pels d'Itàlia i, a vegades, també Gran Bretanya).

¹³ Una cosa similar la subscriu fa poc (en una columna a *El País*, 21.07.03, "Demo-franquisme") el sociòleg Enrique Gil Calvo, que proposa que ja podem parlar de "demo-franquisme" (una combinació de poliarquia i mètodes i horitzons anti-democràtics) per a referir-nos a un partit (el PP) i una cultura política (la de la dreta espanyola actual) que són una barreja de democràcia electoral i neofranquisme.

Es probablement el fracàs més evident de la transició política espanyola. Va ser un problema ancestral i endèmic de deficient integració nacional el que, amb molts altres, va conduir als pactes de la transició (desmentint, per cert, la condició d'arrencada d'una transició que postula Rustow, 1970: una raonable unificació nacional). Però va ser el més mal resolt de tots (amb una referència ambigua a la Constitució sobre les nacionalitats i regions i un intent –l'Estat de les autonomies- de trobar sobre la marxa una solució durable en una descentralització administrativa generalitzada, quelcom que es pot entendre com una fugida endavant en absència d'una política clara i portada a terme amb convenciment). Això pel que fa les polítiques des de d'alt, perquè encara menys hi va haver un intent convincent d'orquestrar un ventall de polítiques descentralitzades i consensuades en la direcció de contribuir a la resolució o pacificació d'aquest clivatge, no des de l'aparell formal i la llei, o no solament, sinó des de la vida quotidiana dels diferents pobles que hi ha a Espanya (en forma, per exemple, d'una política educativa adreçada a produir una comprensió mutua i convivència transversals entre les llengües i cultures del país, programes d'intercanvi civil, voluntat política d'integrar les periferies en un projecte compartit ...). Una bona part de la confrontació política i social ha girat durant el període al voltant d'aquest clivatge, de lluny el més irresolt de la transició espanyola i decididament enfocat cap a una "segona transició" (una renegociació dels acords originaris) o alternativament un enquistament crònic.

Items il·lustratius: la proposta que fa Ibarretxe d'una mena de Estado Libre Asociado el 2002, el Pacte de Lizarra, la reclamació d'un nou Estatut d'autonomia per part d'una gran majoria de partits catalans, el conflicte sobre l'arxiu de Salamanca, per no citar la freqüents declaracions catastrofistes –pel que fa la qüestió dels nacionalismes perifèrics- d'alts dirigents dels dos grans partits d'àmbit estatal.

(f.3) *El clivatge "original"*.

Tota transició política és un intent de negociar alguna forma de democràcia política que permeti superar de manera relativament pacífica un procés traumàtic previ que ha dividit afiladament tota una població, un cop els dos bàndols prenen consciència de que es tracta d'un joc sense guanyador possible. En el cas espanyol, aquest *clivatge original* és la guerra civil de 1936-1939 i la sublevació militar i de les dretes contra la segona República espanyola que la desencadenà¹⁴. Aquest clivatge és quelcom del que són tant conscients els protagonistes –les elits- dels pactes transicionals que sovint l'única forma d'endurarlo és un pacte tàcit (és de suposar) de silenci (observat escrupulosament en el cas espanyol; vegeu al respecte Tierno Galván, *Cabos sueltos*). Es tracta d'un clivatge perquè va en la natura de les transicions que cap dels dos bàndols que pacten està disposat a renegar de les seves posicions i raons sobre el procés traumàtic originari en qüestió, de manera que la suposició tàcita, compartida, sembla ser aquesta: "si tot va bé i podem viure junts –i no s'ens retiren els privilegis de partida, amb seguretat deu pensar a més aquella part de la població

¹⁴ La consciència de que s'havia assolit una situació sense guanyador possible probablement arribà a mitjans-finals de la dècada de 1960, quan el Règim s'adonà que una nova generació d'activistes (una part, els fills dels guanyadors de la guerra civil) entra en escena en una multitud de petits (però lacerants i numerosos) conflictes socials i xarxes de la societat civil; que el moviment obrer s'ha reorganitzat i comença a presentar batalla; i sobretot, que el món occidental (accessible via turisme, intercanvi comercial creixent i pressions de les institucions estrangeres) va en una direcció poc compatible amb el programa fonamentalista del feixisme residual espanyol. Poc després s'adonà que una majoria de la societat espanyola tampoc.

seguidora de la trajectòria de l'antic règim¹⁵ - acabarem oblidant-nos d'allò que va passar"; i en conseqüència, si el decurs de la transició no contenta aproximadament a les dues parts (fins que, pot ser, s'hagi extingit l'efecte del conflicte original), serà amb seguretat una font de conflictes continuats. Una situació doncs de silenci o resentiment que intermitentment s'activa i que esdevé conflicte obert o bé es pacifica en funció de la marxa de la transició: la democratització efectiva de les forces de dreta, l'encaix institucional esquerra-dreta, l'absència de persecució judicial als responsables de la represió en el règim anterior, la discreció pública sobre el passat d'alguns –o molts- dels personatges de la nova institucionalitat política, la pacificació i “democratització” dels militars, etc.

Pel que fa el cas espanyol, aquesta ha estat també una font de conflicte permanent, i amb intensitat durant els darrers anys. L'esquerra política i, en general, les forces institucionals d'orientació progressista, han observat meticulosament el “pacte de la transició” (de silenci) durant molts anys, i destacadament durant el període d'hegemonia socialdemòcrata, fins al punt que els pocs observadors independents que han pogut expressar-se públicament al respecte han posat en relleu l'“amnèsia” excessiva de l'experiència espanyola (sobre tot al comparar-la amb casos pròxims com el portugués¹⁶). Però ha reaparegut amb força durant el cicle polític hegemònic pel PP en forma de reivindicacions relatives als soldats de l'Exèrcit republicà, la cerca dels desapareguts durant la guerra i l'era franquista, l'exigència de responsabilitats retrospectives o la negativa de les forces polítiques de Salamanca (inclòs el PSOE) a retornar els documents exoliats a Catalunya per les tropes franquistes¹⁷.

En conclusió: el model postula que les mobilitzacions massives entre ca. 1982 i 2002 objecte d'anàlisi tenen una relació causal directe o indirecte amb les divisòries confrontacionals repasades (també les de 2003, que no es tracten a l'estudi). D'una banda, les cinc divisòries que maneja habitualment per a un país com el nostra la teoria social adient: classe, territori, centre-periferia polítiques, religió i valors postindustrials. Addicionalment, tres divisòries més relacionades directament o derivada amb la gran fractura espanyola dels darrers 60-70 anys: la guerra civil, l'era franquista i la transició política i l'etapa de “consolidació” posterior.

(B) EL SISTEMA POLITIC

3. Anomenem *sistema polític* al conjunt institucional, relacional i normatiu que garanteix l'intermediació dels conflictes en general i, en particular, dels conflictes d'interessos que prenen la forma dels clivatges al·ludits¹⁸. El componen un ventall d'actors i de conjunts institucionals i normatius que formen un veritable embull que procurarem presentar simplificadament (bé que això, sens dubte, exigirà violentar lleugerament la realitat complexa de les coses). La nostra presentació aquí recolza en dues idees centrals. La primera, que

¹⁵ Això és tant així que Schmitter i O'Donnell (O'Donnell, 1986), en el seu conegut estudi sobre les transicions, arriben a aconsellar que, per a la bona marxa del procés de transició, es convenient que les primeres eleccions democràtiques no representin una devallada per a les forces de la dreta.

¹⁶ És interessant al respecte, i resumeix bé una posició força generalitzada fins fa poc (finals de 2002), un article recent de Gabriel Jackson a *El País* on ve a dir que l'“amnèsia” s'ha de mantenir i no és raonable intentar enjuiciar retrospectivament els actes criminals del passat.

¹⁷ Completarem aquest quadre amb una enternidora anècdota. Una de les persones salmantines entrevistada per la televisió pública catalana sobre els arxius considera natural (el 2002!) que a la plaça de Salamanca continuï impertèrrita una imatge de Franco: “és un tema històric, no tiene otra intención”, diu més o menys l'entrevistada, una noia de vint i pocs anys.

¹⁸ Té algunes altres funcions generals. La principal, en règims de poliarquia, facilitar la selecció ordenada de figures d'autoritat i de governs legítims. Secundàriament, serveix també com a medi de canalitzar l'activitat política dels ciutadans pel que fa l'esfera pública.

Espanya i Catalunya, com a resultat del procés de transició política, han establert un règim polític tipus *poliarquia* (Dahl i Lindblom), però una variant especial pròpia dels sistemes poliàrquics que són resultat d'una transició (que no són poliarquies plenes sinó molt peculiars). La segona, que el terreny on operen els actors i es desenvolupen eventualment les mobilitzacions que analitzem, es concep segons una perspectiva (que recolza en Aguilar, 2001:cap. 10) que subratlla –com es posa de relleu en el diagrama que segueix, Figura 4.5- la centralitat de tres elements característics de la política de les poliarquies contemporànies:

- a) La *societat civil*, bé que part de l'esfera privada, és un component ineludible de les decisions vinculants que es prenen a l'esfera pública. Això és així, de manera directíssima, pel que fa aquells components de la societat civil que podem considerar com “associacions polítiques” (perquè assolir els seus objectius equival, almenys en part, tenir l'Estat com un interlocutor insubstituïble de les seves demandes); però també es pot argumentar que, de manera més indirecta, també les “associacions no polítiques (com ara les culturals o recreatives) poden tenir un impacte, habitualment més esporàdic, en les decisions de l'esfera pública¹⁹. A l'interior de les “associacions polítiques”, són les institucions d'acció col·lectiva (IAC) les més actives al voltant d'un component plenament institucionalitzat (però també amb molts elements de baixa formalització institucional) com és el sistema de representació d'interessos, un conjunt d'actors en interacció permanent, entre sí i amb l'Estat, que té un impacte estratègic sobre almenys tres grans processos de la política poliàrquica: el procés de definició de les polítiques, el conflicte distributiu i els processos electorals²⁰.
- b) L'*opinió pública* és un element centralíssim del procés de presa de decisions²¹, una segona manera de que la societat civil tingui un impacte en la presa de decisions.
- c) La poliarquia, la democràcia contemporània, és una “*democràcia mediàtica*”: una part important de la interacció entre els actors i d'informació a l'opinió pública (sobre aquesta interacció, sobre les posicions dels actors, sobre els temes de debat públic o *issues*, sobre els processos electorals etc.) es produeix per la intermediació dels mitjans de comunicació de masses, públics i privats.

¹⁹ Un exemple proper d'això seria la convocatòria a participar en les mobilitzacions contra la guerra d'Irak a Espanya i Catalunya que culminaren en les grans manifestacions del 15 de febrer de 2003, per part d'associacions purament privades i “no polítiques” com ara la Iglesia Evangélica Española (IEE) (vegeu *El País*, 13.02.03, p. 27) o el manifest de 200 intel·lectuals catalans (*El País*, 13.02.03, Supl. Catalunya pp. 1 i 4) i fins i tot de privades però també públiques “no polítiques” com ara les universitats espanyoles (vegeu *El País*, 11.02.03, p. 20).

²⁰ Per a una caracterització general però molt encertada d'aquest sistema, vegeu Dahrendorf (1990: esp. pp. 133 i ss.); per a una altra més especialitzada i tècnica, vegeu Ball i Millard (1986).

²¹ Ho il·lustra a la perfecció una declaració recent del ministre d'Exteriors britànic, Jack Straw, en relació amb la guerra d'Irak i les grans manifestacions mundials contràries del 15.02.03: “Es muy difícil ir a la guerra en estas circunstancias...hay que tener en cuenta a la opinión pública” (*El País*, 18.02.03, p. 2). No obstant això, la gran majoria de països democràtics de la OCDE no han respectat aquest *dictum* en el passat recent, almenys pel que fa certes polítiques d'Estat; aquesta recerca intenta il·lustrar, precisament, un d'aquest casos: l'oposició sistemàtica de l'*establishment* polític espanyol i català a la orientació de la majoria de la població pel que fa certs esdeveniments (el cicle de vagues generals 1985-2002) i polítiques d'Estat (l'entrada d'Espanya a la OTAN i el recolzament a la Guerra del Golf per part del govern del PSOE). La noció que fem servir per a caracteritzar-les és la de “crisi d'opinió”. El cas actual de la guerra d'Irak és anòmal: no hi ha una crisi d'opinió (i per això Straw diu el que diu), però sembla que és menys perquè les autoritats polítiques desitgen respectar l'opinió pública, com diu Straw, que perquè hi ha divisions importants al sí de l'*establishment* (a la OTAN, al Consell de Seguretat de l'ONU, amb França i Alemanya en contra de la posició de Bush-Blair-Berlusconi-Aznar) i no hi ha, per tant, una política d'Estat única i ben definida entre l'*establishment* occidental pel que fa el cas d'Irak.

Aquests pressupòsits, aquesta manera d'enfocar la qüestió, demana que el model que hem d'elaborar aquí contempli la presentació del sistema polític com això, un sistema d'elements interrelacionats (entre els quals, els tres –a, b i c- que acabem d'esmentar) i que especifiqui les principals d'aquestes interrelacions. Aquest nivell de detall no el farem extensible a tot el model d'aquest capítol 4 sino només a aquelles de les seves parts que configuren al nostra parer l'estructura d'oportunitat política i que són, en conseqüència, d'importància vital a l'hora d'organitzar les dades i informacions de la recerca i d'abordar l'anàlisi de les mateixes.

El sistema polític està compost de dos grans elements que segueixen lògiques diferenciades i que engloben respectivament actors, normes, institucions i relacions socials: la societat política i la societat civil. Entenem aquesta distinció general en la tradició de molts autors moderns, particularment de la concepció de Gramsci, especialment il·luminadora, creiem, pel que fa les condicions contemporànies de les democràcies dels països de l'OCDE. La *societat política* és la pròpia de l'esfera pública, el lloc on, encapçalats per l'Estat, un conjunt de normes, institucions i actors estructuren les línies d'autoritat i produeixen decisions vinculants per a tota la societat. A l'esfera privada, la *societat civil* és el terreny on, en canvi, es juga l'hegemonia, el predomini d'un conjunt o altra d'orientacions estratègiques, creences i valors, ideologies (i, en aquest sentit, en allò que aquest joc té de canviant, és el terreny del *procés* més que de l'estructura social), però també de l'acció política majoritàriament practicada per la població (i, en aquest sentit, es part de la *dinàmica social* més que de l'estructura o el procés social). En el primer cas, la societat política, "política" vol dir principalment la cerca de fins negociables; en el segon cas, la societat civil, "política" equival a la cerca de finalitats cíviques d'interès general o altruista i, per tant, de fins en general no negociables (vegeu Pizzorno, 1971). Precisament per aquesta diferent natura d'ambdues esferes, la primera està bàsicament composta d'ítems estructurals: microestructures i estructures socials de gran abast que exhibeixen gran fixació i durabilitat; i de manera corresponent, la segona, la societat civil i l'esfera privada, ho està d'ítems més volàtils i, en el millor dels casos, quasi-estructurals. En el primer cas parlarem d'elements d'*estructura*; en el segon, majoritàriament d'elements de *procés*, el terme que usa tradicionalment la sociologia per tal d'indicar tot aquell conjunt d'elements que en una societat es troben en permanent procés de canvi i oscil·lació i que formen la base rutinària de l'esdevenir social però poden exhibir graus importants de fixació (d'ací que els poguem considerar quasi-estructurals, com és el cas, per exemple, de la cultura política característica d'una societat i una època) i en general es poden diferenciar de la *dinàmica social* (l'interacció de curt i curtíssim termini, l'història immediata més vinculada als esdeveniments i l'intercanvi polític entre actors i grups socials).

4. Per a descriure i caracteritzar la *societat política*, ens basem en Aguilar (2001:cap. 10) i el model d'estructura d'oportunitat que construeixen Kriesi et alii (1995). Distingim dues grans estructures. La primera, l'"estructura institucional formal", comprén tres complexos institucionals i normatius que organitzen els aspectes principals de la política institucional en règim de poliarquia: la Constitució i l'*Estat constitucional* (composat, al seu torn, de l'Executiu i l'Administració; del Legislatiu o Parlament; i del Judicial); la *política competitiva* (el sistema de partits i el sistema electoral, principalment); i la *política mediàtica*, la qual interactua amb l'opinió pública, i està constituïda per un conjunt d'interaccions estables i rutinitzades entre els actors polítics de cara a produir actes polítics i impactar sobre l'opinió pública (amb missatges que poden ser descriptius –o informatius-, prescriptius i propis de la socialització política). La política mediàtica s'estructura al voltant d'uns actors directes (els medis de comunicació de masses, tant de propietat pública com privada) i uns altres d'indirectes (tota la resta d'actors que hi intervenen sense ser, directament, empreses mediàtiques: partits, actors estatals, actors que representen interessos etc.). En síntesi, l'estructura institucional formal que formen totes

aquestes entitats i relacions configura el terreny d'allò previsible, propi de les regles de joc establertes al sí d'una poliarquia i que permet caracteritzar aquesta com un règim polític amb complexes però força ben definides regles i procediments (Przeworski, 1986). La gran importància d'aquestes institucions i relacions de cara l'acció col·lectiva i les mobilitzacions és que son elles les que principalment contribueixen a definir per a cada període històric combinacions diverses d'oportunitats i restriccions (o constreyniments) que la mobilització dels actors en escena (i en concret, aquells que catalitzen l'acció col·lectiva) ha de prendre en compte. La primera peça, estructural o quasi-estructural, de l'EOP a una societat determinada és aquesta gran estructura institucional, imprescindible per a entendre i analitzar la protesta social.

La segona gran estructura que configura la societat política d'un sistema poliàrquic és tot aquell conjunt de pràctiques i procediments mancats sovint de perfil formal però que: i) actuen com a veritables estructures tangibles en termes operatius (els actors les observen amb igual o gairebé igual consciència i les converteixen en dades a l'hora de definir objectius i estratègies), i ii) exhibeixen o poden exhibir durabilitat en la mesura que sovint creen un pòsit. Kriesi et alii tracten aquests elements com la dimensió informal de l'estructura o la dimensió cultural de l'EOP (1995:33) on hi destaquen les estratègies dominants dels actors instal·lats front la protesta social i els actors que la configuren. El tractament que es dona aquí a aquests components, amb la denominació d'"*estructura institucional informal*", és més ampli que el de Kriesi però també diferent:

- a) Trasllada el molt important element de quines són les estratègies habituals de les autoritats per tractar la protesta social al que ens sembla el terreny apropiat: fora de l'estructura i molt més aprop de la dinàmica de la contestació. Les estratègies de les autoritats, segons creiem, són elements que sovint exhibeixen una estructura, però una estructura amb tendència a ser volàtil: propia de cicles polítics de curt-mig termini, un component imprescindible per a emmarcar les variables de context de la protesta social que el model de Kriesi subvalora o ignora. En resum: les estratègies dominants pel que fa el tractament de la protesta per part de les autoritats no són elements assimilables fàcilment ni a la noció d'estructura ni a la noció de procés (precisament perquè es defineixen, quan ho fan, en relació amb la reiteració d'episodis propis de la dinàmica de curt termini).
- b) Preten englobar tots aquells aspectes de l'activitat i la institucionalitat política que configuren pòsits aparentment poc tangibles però operatius (i, en aquest sentit, tant tangibles com els que componen l'estructura formal) de cara a influir sobre (o ser influïts per) els actors de la protesta. En destaquem un que és especialment estratègic: la cultura política que opera en la societat en general i, en particular i sobre tot, la que domina en les institucions (és a dir, aquell stock de procediments poc tangibles o intangibles als que tendeixen a recórrer els actors i institucions principals per donar sentit i orientació a les seves tries estratègiques i procedimentals en tractar l'acció col·lectiva)²².

Tal com s'indica en el diagrama de la Figura 4.6, en forma de línia discontinua, la cultura política que domina a les institucions està vinculada, i en certa forma deriva de, el conjunt de característiques que acaben configurant l'imatge d'un *cicle polític* (per exemple, el propi del tractament de la protesta sota el període posttransicional amb hegemonia del PP a Espanya, ca.

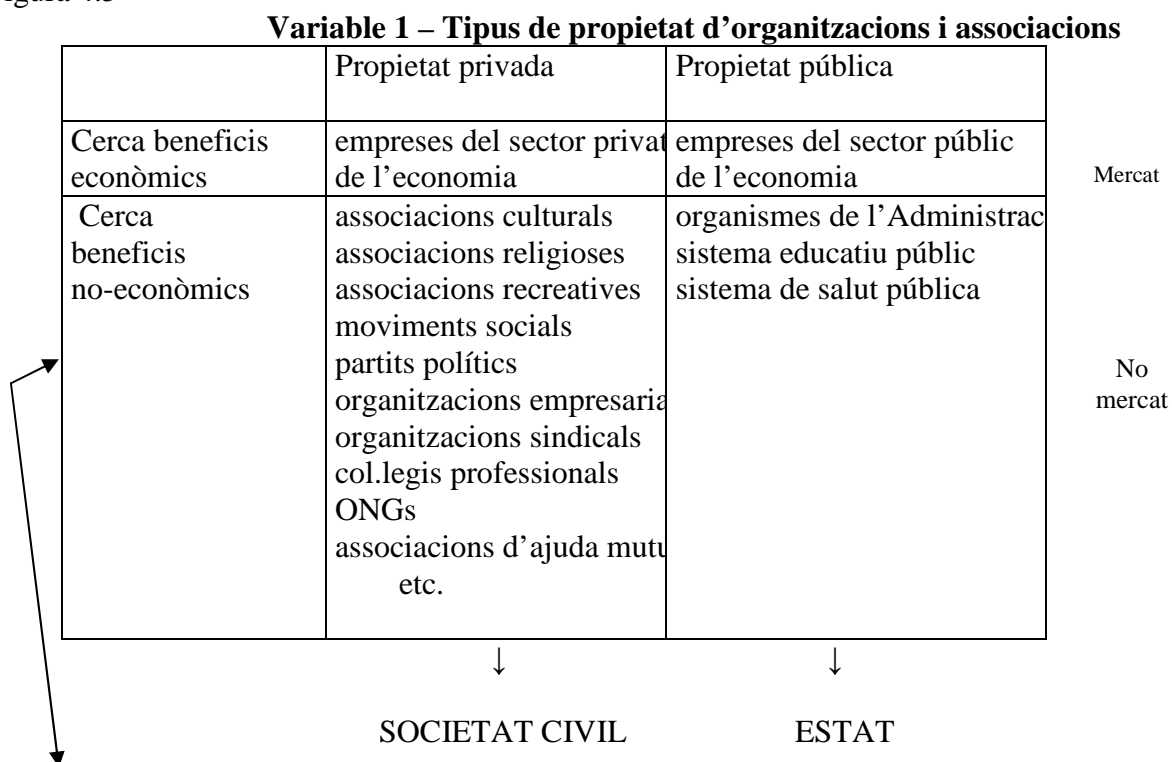
²² Aquest és el cas, per exemple, dels procediments habituals que usa la policia per abordar les protestes al carrer. Vegeu al respecte les raons, al nostre parer poc convincents, de Kriesi (1995:33-34) per descartar l'ús de la noció de "cultura política", "cultura cívica" etc. de cara a tractar elements com els que estem considerant.

1996-2003). En una primera aproximació, direm que un *cicle polític* és un període de temps relativament unificat per l'actor o coalició d'actors que hegemonitzen el poder o l'autoritat o ambdues coses i que sobre aquesta base, directament i indirecta, defineixen unes regles de joc (incloses els components principals de la cultura política operativa) per a l'interacció de tots els actors en presència. Els elements de l'estructura informal mantenen vinculacions amb la noció d'estructura però sobre tot, en termes generals almenys, amb la de procés: són elements que sorgeixen de la materialització de molts ítems repetits en episodis quotidians en forma de pòsits que realment operen sobre com entendre i tractar els episodis d'acció col·lectiva que, no obstant, són rarament tangibles i ben definits (escrits, per exemple).

5. La *societat civil* és un fenomen difícil de caracteritzar amb precisió. Primer, perquè el fenomen en sí mateix és extremadament complex i sovint poc tangible. Segon, perquè és un fenomen permanentment mòbil, en continu procés d'autorrecreació i canvi (una cosa que, en aquest sentit, el fa semblant al fenomen de l'opinió pública). Farem aquí una presentació breu de la qüestió, compatible amb aquest tractament lleugerament més aprofundit en una altra part del treball (capítol 5) al qual ens referirem, però suficient per al nostre objecte aquí: definir un model senzill dels principals elements i variables que intervenen, entre els quals la societat civil en presència, en el desencadenament de l'acció col·lectiva.

Una manera senzilla de copsar el contingut de la noció és mitjançant la proposta de McGrew (1992:70). De tot l'entramat organitzacional i associatiu que opera en una societat contemporània del tipus OCDE es pot postular un enquadrament que deriva de dues variables que ordenen el fenomen: quines d'aquestes associacions i organitzacions són de propietat privada i quines de propietat pública (variable 1); quines cerquen com a objectiu principal la consecució de beneficis econòmics i quines cerquen beneficis d'altra tipus (no econòmics; variable 2). Els resultats es poden organitzar així:

Figura 4.5



Variable 2 – Tipus de beneficis cercats

La societat civil d'una societat de les estipulades (contemporània de l'OCDE) es correspon aproximadament al contingut de les cel·les 1 i 3. L'empresa privada (casella 1) ha estat tradicionalment el component central característic de l'etapa formativa de la societat civil (aquest és el sentit bàsic de "societat civil" que trobem a Hegel i Marx, per exemple). Avui ja no s'enten així, i els components principals de la societat civil són, també els corresponents a la cel·la 1, però sobre tot els corresponents a la cel·la 3²³. La característica peculiar i distintiva de les poliarquies és que un sector d'aquesta cel·la 3, aquelles associacions i organitzacions que per assolir els seus fins han de tractar ineludiblement amb l'Estat (anomenades tradicionalment a la literatura especialitzada, "associacions polítiques", vegeu per exemple Knoke 1990), bé que del sector privat, participen en la presa de decisions públiques i ho fan legítimament (és a dir, acceptades com a interlocutors legítims per part dels membres de la societat política i, en general, la població)²⁴. Una part d'aquestes associacions "polítiques" està formada per un tipus d'entitat que és la que més interessa aquí en funció de que l'objecte del model és l'acció col·lectiva i el seu desencadenament. Es tracta d'entitats que estan dissenyades per canalitzar, facilitar i portar a terme en condicions eficients les accions col·lectives dels ciutadans. Les anomenem IAC o institucions d'acció o per a l'acció col·lectiva, com ara sindicats, patronals, moviments socials, etc. i han estat tractades analític i conceptualment al capítol 3 previ. Com a complement de que l'acció legítima en la presa de decisions públiques per part d'entitats privades sigui una característica distintiva de les poliarquies, aquest sistema polític dona relleu especial a una activitat institucional, la representació i intermediació d'interessos, que en moltes altres societats modernes també existeix (vegeu per exemple, per al cas de les societats de model soviètic, els treballs d'Skilling -1971- i de Castells -1992-) però amb uns perfils molt més indefinits i ocults i amb una altra lògica d'acció col·lectiva. Les IAC són part centralíssima del mecanisme de la representació d'interessos i, en ser-ho, operen també sobre la formació de l'opinió pública, d'una banda, i sobre tres processos rutinaris de gran envergadura i estratègics pel que fa el funcionament del sistema polític i que, al seu torn, tenen un impacte gran i evident sobre les oportunitats i restriccions amb que s'enfronten continuament les IAC i les mobilitzacions que eventualment desencadenen: les polítiques

²³ Una cosa que hagués resultat insòlita i fins inversemblant per a un filòsof polític com Rousseau (vegeu Dahl, 1986). Encara queden reminiscències en la cultura política del nostre entorn que associen "societat civil" i empresariat privat (de gran envergadura). Recordem per exemple la polèmica que esclatà a la Barcelona pre-olímpica sobre quina havia de ser l'aportació de la "societat civil" a la infraestructura i mobilització de la ciutat amb motiu d'aquest esdeveniment (polèmica on participà amb molt de protagonisme l'arquitecte Oriol Bohigas), on l'expressió s'utilitzava a la premsa per designar el paper i contribució de l'empresariat català a la vegada expressió de poder econòmic, identitat catalana i vocació d'influència política (com ara el Sr. Rodès). Cada vegada més, però, "societat civil" està agafant als darrers anys la connotació de ciutadania associada amb finalitats cíviques, i en conseqüència, la seva representació recau en associacions com les mencionades a la casella 3 o bé, senzillament, de ciutadania mobilitzada (per exemple, amb motiu de la gran manifestació de Barcelona el 2001 com a protesta per l'assassinat d'Ernest Lluch). El sentit previ es conserva, però. Recordem les eleccions a la presidència del Barça de juny del 2003, on una de les candidatures (Lluís Bassat), en rebre el recolzament de Salvador Alemany (ACESA i La Caixa) i Miquel Roca (CiU), els quals s'integren a la candidatura, fa que una periodista digui: "*El pacto ... refrenda la implicación del grueso de la sociedad civil catalana, tanto la financiera como la política*" (*El País*, 17.05.2003).

²⁴ Les associacions "no polítiques" són aquelles que, per assolir els seus objectius, no necessiten tractar amb l'Estat. Es el cas per exemple, d'una associació recreativa (una associació filatèlica o un club de fútbol) o religiosa. Així i tot, tot i acceptant aquesta idea, es pot argumentar que de manera més indirecta això pot no ser ben bé així. En certes decisions de gran importància ciutadana, una part almenys d'aquestes associacions, o bé intervé en el debat públic, o bé té una funció de contribuir a orientar el sentit de la opinió majoritària de la ciutadania; per no parlar de que és fàcil identificar anomalies entre el que proposa la versió ortodoxa i l'evidència de que, per exemple, certes associacions religioses *també* necessiten l'Estat i l'involucren en els seus processos de presa de decisions.

públiques (la seva selecció, el disseny i la posta en pràctica), el sistema distributiu (que permet que un volum gran de recursos públics recaptats via fiscalitat es redistribueixin i financin les activitats d'uns grups socials amb preferència sobre d'altres) i els processos electorals (que permeten que periòdicament es redistribueixi el control del poder polític). El funcionament rutinari de les IAC, finalment, respon a dos conjunts de relacions socials i institucionals que la literatura especialitzada recent caracteritza com “lògica de pertinença” (*membership*, en anglés) i “lògica d'influència” (vegeu, per exemple, Schmitter i Streeck, 1981, i Aguilar, 1994). La utilització d'aquests termes respon a la idea de que les IAC són institucions que s'han d'entendre com a sistemes d'acció de natura instrumental: acumulen uns recursos per tal d'assolir sobre la seva base uns determinats objectius tangibles. La “lògica de pertinença” és el conjunt d'intercanvis i procediments que guien una IAC per tal d'acumular uns recursos organitzacionals tals que els altres actors en presència els acceptin com a interlocutors i els hi atorguin *veu*. Per a dir-ho en termes d'Offe (a Schmitter i Streeck, 1981): per a tenir influència política, una IAC ha de ser abans que res “forta” (és a dir, disposar d'uns recursos organitzacionals que faci que els interlocutors la prenguin seriosament). Una IAC és “forta” si està en condicions de vertebrar una “lògica de pertinença” adequada i eficient. Aquesta és la que presideix, per exemple, els intercanvis entre un sindicat de classe i la seva base social, mitjançant els quals la base dona lleialtat a l'organització i contribueix a l'acció col·lectiva d'aquesta (en forma de quotes, disposició a l'acció i eventualment la mobilització) i, “a canvi”, l'organització proveeix la base social d'un flux més o menys continuat de bens, públics (condicions favorables del mercat de treball, negociació col·lectiva favorable, condicions avantatjoses pel que fa les condicions de treball i en particular el salari etc.) i privats (incentius selectius, com ara serveis jurídics per a afiliats, accés privilegiat a la vivenda, incentius d'identitat relacionats amb la cultura política de l'organització etc.). Però per a ser “forta”, l'organització ha de ser també “influent”, és a dir, a de tenir capacitat de projectar aquesta acumulació de recursos organitzacionals a l'espai polític on altres actors, amb als quals ha de negociar i intercanviar, tenen les claus per accedir als objectius finals o prioritaris que cerca l'organització. Es produeix així una “lògica d'influència”, o conjunt d'intercanvis polítics, relacions socials i institucionals que eventualment capaciten una IAC per a materialitzar en alguna mesura els fins que cerca. La “lògica d'influència” d'un sindicat de classe, per exemple, impulsa aquest a oferir als altres actors certs bens (per exemple, tradicionalment, “pau social” a l'Estat i a l'empresariat) a canvi d'avançar en la consecució dels seus objectius (per exemple, mitjançant legislació pública favorable a l'organització i/o la seva base social). De cara al que ens ocupa aquí, és aquesta segona lògica la que més ens interessarà en la mesura que forma part integral de la dinàmica de la contestació que representem a la part dreta del diagrama de la Figura 4.5.

(C) ELS CICLES POLITICS

6. El tercer gran component de l'EOP és ja fora de l'estructura i plenament a l'interior del que hem anomenat *procés* social sense formar part tampoc o encara de la dinàmica social i política del curt i molt curt termini, tot i que hi guarda estreta relació. Ens referim al que anomenem *cicles polítics*. Els acabem de definir inicialment com: “un període de temps relativament unificat per l'actor o coalició d'actors que hegemonitzen el poder o l'autoritat o ambdues coses i que sobre aquesta base, directament i indirecta, defineixen unes regles de joc (inclosos els components principals de la cultura política operativa) per a l'interacció de tots els actors en presència”. Els “cicles polítics, en conseqüència, són percebuts aquí com períodes històrics de relativa homogeneïtat política; en aquest sentit, són cicles històrico-polítics, encara que per comoditat i perquè, analíticament, ens interessa vincular-los a la perspectiva de l'EOP, els denominarem, sencillament, *cicles polítics*.”

Un component d'extraordinària importància a l'hora de definir combinacions d'oportunitats i constreyniments de cara l'acció col·lectiva possible en cada moment històric és el "clima" o atmosfera, no sempre gaire tangible i definit però que una majoria de la gent pot fàcilment reconèixer en els seus trets principals, que presideix un període històric. Un cicle polític també és això. Gerhard Lenski (1969:72-74) s'hi ha referit amb encert a aquests aspectes més generals, en funció de la seva dicotomia constitucionalisme-força, així:

“Introducir el concepto de ciclos en nuestra teoría no equivale a admitir que la historia se repite o que un ciclo sea exactamente igual al otro. Como es obvio, los ciclos difieren de modo muy significativo. Ante todo, no tienen una duración uniforme. Algunos son muy breves, como en el caso del que comenzó en Rusia con la revolución de febrero de 1917 y finalizó con la revolución de octubre del mismo año. Otros se extienden durante siglos, como el actual ciclo británico, que se remonta a mediados del siglo XVII. (...)

Si bien las diferencias entre los ciclos políticos jamás deben ignorarse ni es posible restarles importancia, tampoco pueden pasarse por alto las semejanzas básicas entre ellos. En toda sociedad existe una tendencia natural según la cual aquellos que toman el poder por la fuerza hacen cuanto está a su alcance para gobernar por medios constitucionales en la medida en que las circunstancias lo permitan.”

Desenvolupant allò dit i enfocant-ho cap a el tema de la recerca, els cicles polítics combinen tres elements: elements *institucionals*, com ara les aliances polítiques entre els actors en presència i la legislació introduïda per les forces polítiques majoritàries per tractar la protesta social; elements *estratègics*, com ara les polítiques dissenyades per les forces dominants així com les estratègies –la “filosofia”- sobre com lidiar amb l'oposició política i l'acció col·lectiva; i elements *simbòlics*, com ara la propaganda política, per exemple en els medis de comunicació de masses, públics i privats, o la circulació de nocions que pressionen l'opinió en direccions favorables a les forces dominants o a les polítiques que aquestes impulsen. Els *cicles polítics* són lapses de temps, unificats des de la perspectiva del “clima” social i polític imperant, que estableixen les “petites” regles del joc vàlides durant el període, moltes d'elles no escrites però tangibles. Acostumen a ser una expressió del tarannà, habilitat, però també torpor, univers simbòlic i de filosofia política de cada força política i personatge o personatges claus que vertebrin el seu domini durant el període; o com a mínim, de l'estabilitat o inestabilitat política i els valors que dominen l'escena. Hi ha, per exemple, per parlar del cas espanyol, un cicle polític de la transició i un altra de posttransicional; un cicle polític del pujolisme a Catalunya; un cicle polític socialdemòcrata, entre 1982 i 1996, encapçalat per F. González; un cicle polític del PP... Per a cada un d'aquests cicles es pot postular que hi ha quatre característiques raonablement definides al seu sí que són de vital importància per a les IAC (institucions per a l'acció col·lectiva) i la protesta social i que es poden pensar com a *indicadors d'un cicle*:

- a) El “clima” general de major o menor lliberalització política operativa (és a dir, més enllà del que declaren les lleis i la política formal) i els valors de major o menor permissivitat, un tret d'importància gran pel que fa les mobilitzacions i les xarxes socials que les vertebrin.
- b) El “clima” general pel que fa les polítiques públiques que dominen el període, molt vinculades al tipus de força política (socialdemòcrata, de dreta liberal, de dreta arcaica) que controla l'Estat i els objectius que es disposa a portar a terme.
- c) Les estratègies d'ordre que manegen les autoritats.
- d) Les aliances que dominen entre les forces socials i polítiques.

Definir bé el contingut del cicle o cicles polítics a l'interior dels quals es produeixen les accions col·lectives sota estudi és la primera de les tasques imprescindibles a l'hora de procedir a l'anàlisi de les dades empíriques. Es fa difícil definir un quadre de variables sense una bona anàlisi previa d'aquesta qüestió.

(D) L'ESTRUCTURA D'OPORTUNITAT POLÍTICA: RECAPITULACIÓ

L'EOP és una manera d'agrupar raonadament, per facilitar la seva anàlisi detallada, aquells elements que configuren les *situacions socials* on es produeixen les mobilitzacions i aquells elements específics que incideixen més directament sobre la proclivitat o no a mobilitzar-se de la població inserida en cada situació social. Com hem dit abans: no determinen les mobilitzacions, en el sentit de fer aquestes totalment imperatives. Sí que determinen, en canvi, l'emergència i particular estructura dels problemes als quals responen les mobilitzacions; i també la forma que prenen aquestes. Vist així, sembla obvi que la noció d'EOP ha de servir als analistes per:

- a) Organitzar les dades rellevants que es troben en la gènesi de l'objecte d'estudi (la mobilització).
- b) Estratificar-les per categories, en el sentit següent: no totes les variables en joc tenen la mateixa importància ni permeten el mateix tractament. La noció ens permet estructurar-les en una mena de jerarquia i categories de tractament diferenciat.
- c) Sobre tot, accedir raonadament a l'identificació de les *oportunitats* que s'obren per a l'acció col·lectiva com a conseqüència de l'adició complexa d'un conjunt de variables en un moment del temps. De manera corresponent, les oportunitats mobilitzadores que apareixen en escena, per exemple, com a conseqüència d'un resultat electoral, acostumen a complementar-se amb *restriccions* noves que emergeixen per a la mobilització dels actors. Unes i altres es poden tractar sovint com factors causals de les mobilitzacions (en el sentit senzill que ens permeten identificar línies sòlides d'explicació dels fenòmens).

L'EOP, en la versió exposada en aquest model, és un complex compost per l'*estructura de clivatges* que opera en una societat en un moment del temps (el conflicte social operatiu, podríem dir), el seu *sistema polític* específic (formal i informal) i el *cicle polític* de curt-mig termini que domina la situació. La interacció complexa dels tres elements defineix una combinació dominant d'oportunitats i constriccions per als actors, concretament per les IAC. El que aquestes responguin a aquelles disposicions d'una o altra manera dependrà de la interacció entre els actors al sí de la dinàmica de curt termini i entre ells i els esdeveniments, molts d'ells "externs" a aquesta interacció, emergents. Tant la interacció entre els actors com l'aparició dels esdeveniments que dominen l'escena introdueixen un fort component d'imprevisibilitat i indeterminació. Per això hem proposat que els elements d'estructura i procés que identifiquem en una societat es pot pensar que determinen (pressionen per configurar o fer apareixer) els problemes d'una època; però les solucions als problemes, que són les que deriven de la dinàmica a curt-molt curt termini entre els actors i entre els actors i els esdeveniments, són fonamentalment indeterminats. Hi ha "conjuntures històriques fortes" (Skocpol), com ara la de 1968 o la de 1989, on excepcionalment convergeixen en un moment del temps, de manera fonamentalment fortuïta, un conjunt de processos que operen amb autonomia cadascun pel seu compte i acaben confluint en conjuntures crítiques molt excepcionals (i que sovint marquen els canvis d'època). Però fora d'aquestes situacions excepcionals, en les situacions de conflicte "normal", ens hem de fixar en l'EOP com un mecanisme que dibuixa oportunitats i restriccions per als actors, i explicar-nos les accions

d'aquests com una resposta a les oportunitats i restriccions mediada per la disposició conjuntural de l'actor que es mobilitza, la interacció amb els altres actors i el resultat d'aquesta (la *dinàmica política agencial* a la que ara prestarem atenció), així com l'efecte sobre tot lo anterior dels esdeveniments externs i el clima marcat pels temes de debat públic (els *issues*). Pel que fa aquesta important qüestió metodològica, l'enfocament que aquí es presenta coincideix amb la visió que modernament s'ha anat introduint a la teoria social i que resumeix perfectament l'influent treball de Dobry (1988:12):

... lejos de estar siempre, como querrían las diversas “sociologías de la acción”, en el principio de los actos ..., los motivos, intereses, fines, envites y objetivos perseguidos por los actores resultan con mucha frecuencia zarandeados, tambaleados, transformados, descubiertos u olvidados en (y por) la propia sucesión de jugadas (échange de coups), es decir, en la dinámica propia o, si se prefiere, autónoma (con respecto a los motivos o intereses de los actores) del conflicto.

Entrarem a considerar aquesta “dinàmica autònoma” del conflicte social a l'epígraf (7) més avall. Primer prestarem atenció als elements de l'estructura social que, menys rellevants per a la finalitat que perseguim aquí (estudiar empíricament un seguit d'episodis d'acció col·lectiva), només tractarem de passada.

(6) ELS ELEMENTS ESTRUCTURALS PERIFERICIS (desde la perspectiva de la recerca).

L'exposició feta a l'epígraf (5) ha recolzat en la teoria de l'estructura social que sustenta l'autor en un text previ (vegeu Aguilar, 2001:cap. 10) L'epígraf (5) ha rescatat d'aquesta presentació anterior aquells elements de l'estructura social que, en funció de l'objecte de la nostra indagació aquí (les protestes i mobilitzacions), resulten completament prioritaris com a eines de teoria per abordar l'anàlisi empírica d'aquell objecte. S'hi han afegit, a més, derivadament, elements teòrics nous que vinculen l'estructura social amb formes de concebre i explicar l'objecte empíric “acció col·lectiva”, com ara la noció de l'estructura d'oportunitat política. En el present epígraf (6) completarem la presentació dels elements estructurals restants (aquells que des de la perspectiva de la present indagació només són indirectament rellevants). Són en allò fonamental tres: el sistema poblacional; el procés social de treball; i el sistema cultural²⁵.

El **sistema poblacional** es una macroestructura que organitza les activitats reproductives dels membres d'una societat i defineix així, per a cada moment del temps, la composició demogràfica de la població. S'hi poden distingir diverses estructures socials internes. Una, l'estructura demogràfica, que pot visualitzar-se en forma de piràmides de població, que ens donen informació sobre la distribució de les principals variables vitals, com ara la població total i la seva distribució per sexe i per grups d'edat i, finalment, per ocupació i activitat econòmica. L'estructura ocupacional és una altra macroestructura rellevant aquí, que agrupa al conjunt d'individus que treballen o cerquen ocupació en funció, almenys modernament, de tres variables principals: qualificació tècnica; retribució salarial; i prestigi social de l'ocupació en qüestió. Una tercera macroestructura rellevant és el sistema familiar dominant a una societat determinada (les unitats familiars, els tipus de família i el dominant entre ells).

En termes generals, la relació entre sistema poblacional i l'acció col·lectiva és indirecte, especialment a les societats modernes capitalistes i poliàrquiques: però no sempre ha estat així. S'ha observat sovint que els desequilibris entre població i recursos pressionen per generar

²⁵ La exposició que segueix està agafada en bona part d'Aguilar 2001, pp. 317 i ss.

misèria econòmica, malestar social i conflicte polític (és a dir, acció col·lectiva). En part, aquest és el conegut suggeriment de Malthus en el seu *Assaig sobre el principi de la població* (1798). Es també el suggeriment de Goldstone (1991) que, pel que fa l'Europa del 1500-1850, posa en relació les tendències demogràfiques, les crisis polítiques i l'acció col·lectiva (en forma de rebel·lions i revolucions).

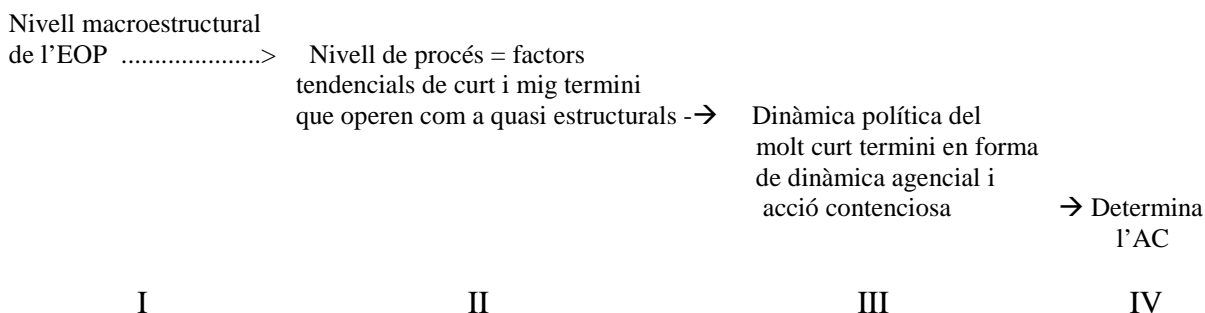
Tothom comprén que qualsevol societat concebible disposa d'algún conjunt d'institucions econòmiques que serveixen per a organitzar l'esforç productiu al si d'aquella societat i, així, produir bens i serveis que satisfán les necessitats dels seus membres. Es tracta, per tant, d'un sistema econòmic o productiu. Des de la perspectiva de l'estructura social, però, tant rellevant com això és el conjunt d'institucions *socials* que fan possible l'intercanvi econòmic que aquelles institucions –*econòmiques*– porten a terme regularment; per a destacar aquest ènfasi denominarem el conjunt, no sistema econòmic, sinó **procés social de treball**, un procés que inclou les institucions econòmiques però no s'exhaureix en elles. Es pot pensar com una interacció entre diverses macroestructures: l'estructura ocupacional operativa (la resultant, en forma de població activa ocupada i conjunt de posicions ocupacionals, configurant unes *relacions socials bàsiques*, de les tendències demogràfiques descrites i que acaben per definir un conjunt dins la població que és el que es fa càrrec de l'esforç productiu); l'stock de mètodes d'organització del treball i el “saber-fer” dominant; l'estructura tecnològica disponible; l'stock de recursos físics disponibles; i, en una societat capitalista moderna, el sistema de mercat. De la interacció entre aquests elements, que són els que canalitzen l'esforç productiu, sorgeix un producte conjunt, econòmic i social, una part del qual és producte excedent l'apropiació del qual genera el fonament d'una piràmide de classes.

L'estratificació social per classes es configura dins del procés social de treball. Els altibaixos de la conjuntura econòmica –el cicle econòmic–, també. En termes generals, aquests dos components del procés están directament relacionats amb l'acció col·lectiva. En el primer cas, molt vinculada al conflicte distributiu. En el segon, desenvolupant periòdicament situacions de baixada de l'activitat econòmica (crisis i recesions, desaparició d'empreses, increment de l'atur etc.) que eventualment poden actuar com a factors causals de mobilitzacions de descontentament.

El **sistema cultural** és, conjuntament amb el sistema polític, una macroestructura que es pot concebre com una manera d'estabilitzar les “relacions socials bàsiques” esmentades tot inhibint les conductes socials disfuncionals sistèmicament per mitjà de la socialització (mentre que el sistema polític inhibeix aquelles conductes per mitjans coercitius). El material bàsic de la cultura no és el poder i la seva institucionalització sinó el món simbòlic, un món que permet configurar a les persones com a membres d'aquella societat i, en fer-ho, crear èssers socialitzats i, per tant, conformitat social. La relació d'aquest component de l'estructura social amb l'acció col·lectiva és força directe: com més efectiva la socialització (en societats estratificades), menys potencial mobilitzador des d'abaix, i a la inversa; com més reforçadora la socialització de l'autonomia individual (mitjançant, per exemple, l'extensió de l'educació i l'accés a l'educació superior), més probabilitat d'augmentar el potencial mobilitzador, i a la inversa.

(7) LA ZONA D'ATENCIÓ ANALÍTICA PREFERENT: LA DINÀMICA POLÍTICA AGENCIAL

1. Aquesta dinàmica és pròpia del curt termini i es correspon amb l'element III de la nostra seqüència de la qual hem partit més amunt:



La III és la “zona d’atenció analítica preferent” perquè és a on la dimensió empírica de la recerca es concentra. Les dades empíriques que utilitzem es vinculen molt directament amb aquesta area (i en canvi més indirectament amb les que hem revisat fins aquí).

La dinàmica agencial consisteix en l’intercanvi permanent i quotidià entre els actors en presència. El seu caràcter d’*agencial* procedeix de que invariablement els actors responen a càlculs estratègics intencionals: són agents amb projectes estratègics. La dinàmica política entre agents intencionals és fonamentalment el que McAdam, Tarrow i Tilly denominen *contention* (o “contestació” o “acció contenciosa”), si ho entenc bé, un dels components de la qual és la protesta social (Kriesi, 1995:275). I és un dels elements característic de *l’acció política* a les poliarquies (conceptualment, una combinació de la *política institucional* i *l’acció col.lectiva* tal com es defineixen a Aguilar, 2001:195). Pel que fa aquesta dinàmica agencial que, ja s’ha dit, en termes generals exhibeix una elevada indeterminació, no és possible per aquest motiu entendre-la a partir de models molt específics. Contràriament, el que es tracta de fer és identificar els elements més generals que hi apareixen i les seves interrelacions més elementals i, amb aquesta base, fiar-ho tot a l’anàlisi històrica de curt termini: amb les relacions generals ben definides, les dades “parlen per sí soles”, sobre tot si els investigadors les pensen en funció del quadre general de variables (la Figura 4.6 del final d’aquest capítol) enmig del qual es produeixen. Aquest enfocament que posa èmfasi en la història i l’especificitat ha estat subratllat amb encert per Nisbet (1979:34-35):

“Los esfuerzos por abordar las circunstancias que motivan el cambio social sin tener en cuenta los acontecimientos históricos están destinados a fracasar ... porque los análisis empíricos de los cambios específicos demuestran invariablemente que éstos se basan en un complejo de formas de intrusión, impacto y quebrantamiento accidental de la norma que es lo que tenemos en mente cuando nos referimos por lo general a los acontecimientos en el tiempo. Al decir ‘acontecimiento’ no me refiero simplemente a hecho o suceso, que es la definición rutinaria de la palabra. Por supuesto, me refiero a esto, pero más significativamente al tipo de hecho o suceso que tiene el efecto, por breve que sea el tiempo, de suspender, o al menos interrumpir lo normal. Todo acontecimiento representa una intrusión”²⁶.

I també per Dobry (1988:12), citat més amunt:

²⁶ La noció d’“esdeveniment” en aquest sentit complex ha estat també considerada per algunes de les macroteories més influents de la sociologia moderna. Vegeu per exemple el que proposa Bell (1976:18), que relaciona la noció amb la baixa capacitat predictiva de la ciència social: “*Los acontecimientos son la intersección de vectores sociales (intereses, fuerzas, presiones y cosas semejantes). Aun cuando de alguna manera se puede determinar la fuerza de esos vectores individualmente, se necesitaría una ‘física social’ para predecir los puntos de cruce donde se combinan las decisiones y las fuerzas no sólo para producir el acontecimiento sino, lo que es más importante, su éxito*”.

“... lejos de estar siempre, como querrían las diversas “sociologías de la acción”, en el principio de los actos ..., los motivos, intereses, fines, envites y objetivos perseguidos por los actores resultan con mucha frecuencia zarandeados, tambaleados, transformados, descubiertos u olvidados en (y por) la propia sucesión de jugadas (échange de coups), es decir, en la dinámica propia o, si se prefiere, autónoma (con respecto a los motivos o intereses de los actores) del conflicto.”

Traslladant la concepció contemporània del conflicte i del canvi socials, ben reflectit en les paraules de Nisbet i Dobry, a l'estudi dels fenòmens de mobilització, el nostre model postula el següent pel que fa la dinàmica política agencial:

1. A l'escenari de la dinàmica contenciosa hi ha tres elements principals que hem d'observar amb atenció en el treball de camp: *actors* que pugnen amb altres i es mobilitzen per assolir objectius, un d'ells l'Estat; *temes de debat públic* (o “issues”), que tradueixen a materials discursius els problemes i conflictes principals al voltant dels quals els actors socials competeixen i lluiten, i que són “palestres” (segons les defineix Neveu -2002:41 i ss.-) per a la confrontació i ells mateixos part del conflicte; i *esdeveniments*, o fets socials que s'han d'entendre, bé com a producte de l'acció d'uns actors per a impactar sobre els altres (per exemple, la realització d'una vaga general massivament seguida²⁷), bé com factors externs d'intrusió en la dinàmica interactiva d'aquests (com ara els resultats d'unes eleccions polítiques o el que va passar l'11S), bé com a expressió d'un moment significatiu d'aquesta confrontació interactiva (per exemple, en forma de crisi d'opinió que fa emergir un clivatge específic entre una política d'estat i l'opinió d'una majoria de la població).
2. El “material” que alimenta la dinàmica interactiva descrita, entre els actors, d'una banda, i entre aquests i els temes de debat públic i els esdeveniments, d'una altra, està constituït per la combinació dominant d'oportunitats i restriccions que es va permanentment redefinint en funció de l'EOP examinada anteriorment. La canviant estructura d'oportunitat (amb els corresponents constreyniments que l'acompanyen, també variables) és al nostre parer la variable clau de cara a comprendre i) els moviments dels actors (els seus “motius”), i ii) la pròpia interacció entre aquests i entre aquests i els “issues” i esdeveniments.
3. La dinàmica agencial no és només una confrontació entre elits, o no solament. El presupòsit és que la lògica de pertinença de cada actor posa en contacte indirecte el conjunt de la ciutadania (en forma de base social d'una miriada d'organitzacions i associacions que considerem com a actors formals) amb els temes de debat públic i aquesta recolza o no la seva o seves associacions en funció dels mecanismes implícits a les dues lògiques (de pertinença, d'influència; vegeu *infra*) enunciades i del curs dels esdeveniments. (Alternativament, en aquells moments on les IAC (epígraf B,5 anterior) deixen de ser eficients, la ciutadania es pot mobilitzar auto-organitzadament i assolir *veu* directe²⁸ o triar la *sortida* en forma de silenci organitzacional i absentisme d'acció col·lectiva.)
4. El resultat habitual o efecte eventual d'aquesta dinàmica és el desencadenament d'accions col·lectives.

²⁷ Analíticament, és una mostra d'acció col·lectiva, és clar. Però en la mesura que es porta a terme i té ressò, també és un *esdeveniment* dins d'aquesta dinàmica agencial entre els actors.

²⁸ És útil recordar aquí el model clàssic de David Easton (1957), encertat però incomplet, sobre el procés de formació de les polítiques en una poliarquia ideal-típica; i prestar atenció a les reivindicacions que operen a l'exterior del “filtre” (el contingut del qual són, en part, les IAC).

5. Els actors per separat operen sobre la base del càlcul estratègic. De manera estandaritzada, aquest comprén: i) la percepció dels objectius estratègics propis i dels problemes presents a l'entorn (mitjançant la traducció d'aquests a temes de debat públic) i de com aquests darrers afecten els primers; ii) la percepció de la combinació dominant d'oportunitats i restriccions a cada moment (els lapses de temps entre una i l'aparició d'un o uns esdeveniments que fan emergir –analíticament!- la següent); iii) l'avaluació de l'stock de recursos disponibles per a l'organització; i iv) l'actitud o acció probable dels altres actors i de les eventuais aliances entre aquests.
6. En general, l'acció col·lectiva es desencadena quan: i) no es considera possible –o potser desitjable- l'acord amb els altres actors rellevants; ii) la combinació d'oportunitats i restriccions es percep com a favorable; iii) un o més esdeveniments recents afavoreixen la mobilització; i iv) la base social de l'organització recolzarà majoritàriament, amb molta probabilitat, o així es percep, la convocatòria a l'acció i està garantida la seva disposició a mobilitzar-se. L'organització conclou que el balanç l'afavoreix prou com per arriscar-se i desencadenar la mobilització²⁹.
7. De cara a l'anàlisi empírica de la recerca, obviament, hi ha tres factors on concentrar l'atenció: l'estructura d'oportunitats polítiques (A-B-C de la Figura 4.4 anterior), naturalment; però sobre tot, primer, la dinàmica política agencial (sector 3 de la Figura 4.6); i, segon, el tipus d'actor i/o d'acció col·lectiva de que es tracta (sector 4 al Figura 4.6).

²⁹ El risc de la decisió de mobilitzar-se no és idèntic per a tots els actors, lògicament. En general, la política mediàtica i el pes de l'opinió pública converteixen totes les decisions d'acció (o inacció) en decisions de risc. Estructuralment, però, algunes IAC tenen riscos afegits; el cas més documentat és el dels sindicats, segons explica molt bé Crouch (1982:cap. 4).